

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक २० ॥

॥ दशक विसावा : पूर्णनाम ॥ २० ॥

समास पहिला : पूर्णापूर्णनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

प्राणीव्यापक मन व्यापक । पृथ्वी व्यापक तेज व्यापक ।
वायो आकाश त्रिगुण व्यापक । अंतरात्मा मूळमाया ॥ १ ॥
निर्गुण ब्रह्म तें व्यापक । ऐसें अवघेच व्यापक ।
तरी हें सगट किं काये येक । भेद आहे ॥ २ ॥
आत्मा आणि निरंजन । येणेहि वाटतो अनुमान ।
आत्मा सगुण किं निर्गुण । आणि निरंजन ॥ ३ ॥
श्रोता संदेही पदिला । तेणें संदेह वाढला ।
अनुमान धरून बैसला । कोण तो कैसा ॥ ४ ॥
एका पहिली आशंका । अवघा गल्बला करूं नका ।
प्रगट करून विवेका । प्रत्यये पाहावा ॥ ५ ॥
शरीपाडें सामर्थ्यपाडें । प्राणी व्याप करी निवाडें ।
परी पाहतां मनायेवढें । चपळ नाही ॥ ६ ॥
चपळपण येकदेसी । पूर्ण व्यापकता नव्हे त्यासी ।
पाहातां पृथ्वीच्या व्यापासी । सीमा आहे ॥ ७ ॥
तैसेंचि आप आणि तेज । अपूर्ण दिसती सहज ।
वायो चपळ समज । येकदेसी ॥ ८ ॥
गगन आणि निरंजन । तें पूर्ण व्यापक सघन ।
कोणीयेक अनुमान । तेथें असेचिना ॥ ९ ॥
त्रिगुण गुणक्षोभिणी माया । माईक जाईल विलया ।
अपूर्ण येकदेसी तया । पूर्ण व्यापकता न घडे ॥ १० ॥
आत्मा आणि निरंजन । हें दोहिकडे नामाभिधान ।
अर्थान्वये समजोन । बोलणें करावें ॥ ११ ॥
आत्मा मन अत्यंत चपळ । तरी हें व्यापक नव्हेचि केवळ ।
सुचित अंतःकर्ण निवळ । करून पाहावें ॥ १२ ॥
अंतराळी पाहातां पाताळी नाही । पाताळी पाहातां अंतराळी नाही ।
पूर्णपणें वसत नाही । चहुंकडे ॥ १३ ॥
पुढें पाहातां मागें नाही । मागें पाहातां पुढें नाही ।
वाम सव्य व्याप नाही । दशदिशा ॥ १४ ॥
चहुंकडे निशाणें मांडावीं । येकसरीं कैसीं सिवावीं ।
याकारणें समजोन उगवी । प्रत्ययें आपणासी ॥ १५ ॥
सूर्य आला प्रतिबिंबला । हाहि दृष्टांत न घडे वस्तुला ।
वस्तुरूप निर्गुणाला । म्हणजेत आहे ॥ १६ ॥
घटाकाश मठकाश । हाहि दृष्टांत विशेष ।
तुळूं जातां निर्गुणास । साम्यता येते ॥ १७ ॥

ब्रह्मीचा अंश आकाश । आणी आत्म्याचा अंश मानस ।
दोहींचा अनुभव प्रत्ययास । येथें घ्यावा ॥ १८ ॥
गगन आणि हें मन । कैसे होती समान ।
मननसीळ महाजन । सकळहि जाणती ॥ १९ ॥
मन हें पुढें वावडे । मागें आवघेचि रितीं पडे ।
पूर्ण गगनास साम्यता घडे । कोण्या प्रकारें ॥ २० ॥
परब्रह्मचि अचळ । आणि पर्वतासहि म्हणती अचळ ।
दिनीही येक केवळ । हें कैसें म्हणावें ॥ २१ ॥
ज्ञान विज्ञान विपरितज्ञान । तिनी कैसी होती समान ।
याचा प्रत्ययो मनन । करून पाहावा ॥ २२ ॥
ज्ञान म्हणजे जाणणें । अज्ञान म्हणजे नेणणें ।
विपरितज्ञान म्हणजे देखणें । येकाचें येक ॥ २३ ॥
जाणणें नेणणें वेगळें केलें । दोबळें पंचभूतिक उरलें ।
विपरीतज्ञान समजलें । पाहिजे जीवीं ॥ २४ ॥
द्रष्टा साक्षी अंतरात्मा । जीवात्माची होये शिवात्मा ।
पुढें शिवात्मा तोचि जीवात्मा । जन्म घेतो ॥ २५ ॥
आत्मत्वीं जन्ममरण लागे । आत्मत्वीं जन्ममरण न भंगे ।
संभवामि युगे युगे । ऐसे हें वचन ॥ २६ ॥
जीव येकदेसी नर । विचारें जाला विश्वंभर ।
विश्वंभरास संसार । चुकेना कीं ॥ २७ ॥
ज्ञान आणि अज्ञान । वृत्तिरूपें हें समान ।
निवृत्तिरूपें विज्ञान । जालें पाहिजे ॥ २८ ॥
ज्ञानें येवढें ब्रह्मांड केलें । ज्ञानें येवढें वाढविलें ।
नाना विकाराचें वळलें । तें हें ज्ञान ॥ २९ ॥
आठवें देह ब्रह्मांडीचें । तें हें ज्ञान साचें ।
विज्ञानरूप विदेहाचें । पद पाविजे ॥ ३० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
पूर्णापूर्णनिरूपणनाम समास पहिला ॥ १ ॥ २०.१

समास दुसरा : सृष्टीत्रिविधलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मूळमाया नस्तां चंचळ । निर्गुण ब्रह्म तें निश्चळ ।
जैसें गगन अंतराळ । चहुंकडे ॥ १ ॥
दृश्य आलें आणि गेलें । परी तें ब्रह्म संचलें ।
जैसें गगन कोंदाटलें । चहुंकडे ॥ २ ॥
जिकडे पाहावें तिकडे अपार । कोणेकडे नाही पार ।
येकजिनसी स्वतंत्र । दुसरें नाही ॥ ३ ॥
ब्रह्मांडावरतें बैसावें । अवकाश भकास अवलोकावें ।

तेथें चंचळ व्यापकाच्या नांवें। सुन्याकार ॥ ४ ॥
 दृश्य विवेकें काढिलें। मग परब्रह्म कोदाटलें ।
 कोणासीच अनुमानलें। नाही कदा ॥ ५ ॥
 अधोर्ध पाहातां चहुंकडे। निर्गुण ब्रह्म जिकडे तिकडे ।
 मन धावेल कोणेकडे। अंत पाहावया ॥ ६ ॥
 दृश्य चळे ब्रह्म चळेना। दृश्य कळे ब्रह्म कळेना ।
 दृश्य आकळे ब्रह्म आकळेना। कल्पनेसी ॥ ७ ॥
 कल्पना म्हणजे कांहींच नाही। ब्रह्म दाटले ठाईचा ठाई ।
 वाक्यार्थ विवरत जाई। म्हणजे बरें ॥ ८ ॥
 परब्रह्मायेवढें थोर नाही। श्रवणापरतें साधन नाही ।
 कळल्याविण कांहींच नाही। समाधान ॥ ९ ॥
 पिप्लीकामार्गे हळू हळू घडे। विहंगमें फळासी गांठी पडे ।
 साधक मननीं पवाडे। म्हणजे बरें ॥ १० ॥
 परब्रह्मासारिखें दुसरें। कांहींच नाही खरें ।
 निंदा आणि स्तुतिउत्तरें। परब्रह्मी नाही ॥ ११ ॥
 ऐसे परब्रह्म येकजिनसी। कांहीं तुळेना तयासी ।
 मानुभव पुण्यरासी। तेथें पवाडती ॥ १२ ॥
 चंचळें होते दुःखप्राप्ती। निश्चलायेवडी नाही विश्रांती ।
 निश्चळ प्रत्ययें पाहाती। माहानुभाव ॥ १३ ॥
 मुळापासून शेवटवरी। विचारणा केलीच करी ।
 प्रत्ययाचा निश्चयो अंतरी। तयासीच फावे ॥ १४ ॥
 कल्पनेचि सृष्टी जाली। त्रिविध प्रकारें भासली ।
 तिक्षण बुद्धीनें आणिली। पाहिजे मना ॥ १५ ॥
 मूळमायेपासून त्रिगुण। अवघें येकदेसी लक्षण ।
 पांचा भूतांचा ढोबळा गुण। दिसत आहे ॥ १६ ॥
 पृथ्वीपासून च्यारी खाणी। चत्वार वेगळाली करणी ।
 सकळ सृष्टीचि चाली येथुनी। पुढें नाही ॥ १७ ॥
 सृष्टीचें विविध लक्षण। विशद करूं निरूपण ।
 श्रोतीं सुचित अंतःकर्ण। केलें पाहिजे ॥ १८ ॥
 मूळमाया जाणीवेची। मुळीं सूक्ष्म कल्पनेची ।
 जैसी स्थिती परे वाचेची। तदूपचि ते ॥ १९ ॥
 अष्टधा प्रकृतीचें मूळ। ते हे मूळमायाच केवळ ।
 सूक्ष्मरूप बीज सकळ। मुळींच आहे ॥ २० ॥
 जड पदार्थ चेतवितें तें। म्हणौन चैतन्य बोलिजेतें ।
 सूक्ष्म रूपें संकेतें। समजोन घ्यावीं ॥ २१ ॥
 प्रकृती पुरुषाचा विचार। अर्धनारीनटेश्वर ।
 अष्टधा प्रकृतीचा विचार। सकळ कांहीं ॥ २२ ॥
 गुप्त त्रिगुणाचें गूढत्व। म्हणौन संकेत महत्तत्त्व ।
 गुप्तरूपें शुद्धसत्त्व। तेथेंचि वसे ॥ २३ ॥
 जेथून गुण प्रगटती। तीस गुणक्षोभिणी म्हणती ।
 त्रिगुणाचीं रूपें समजती। धन्य ते साधु ॥ २४ ॥
 गुप्तरूपें गुणसौम्य। म्हणौनि बोलिजे गुणसाम्य ।
 सूक्ष्म संकेत अगम्य। बहुतांस कैचा ॥ २५ ॥

मूळमायेपासून त्रिगुण। चंचळ येकदेसी लक्षण ।
 प्रत्ययें पाहातां खूण। अंतरीं येते ॥ २६ ॥
 पुढें पंचभूतांचीं बंडें। वाढलीं विशाळें उदंडें ।
 सप्तद्वीपें नवखंडें। वसुंधरा हे ॥ २७ ॥
 त्रिगुणापासून पृथ्वीवरी। दुसऱ्या जिनसान्याची परी ।
 दोनी जिनस याउपरी। तिसरा ऐका ॥ २८ ॥
 पृथ्वी नाना जिनसाचें बीज। अंडज जारज श्वेतज उद्विज ।
 च्यारी खाणी च्यारी वाणी सहज। निर्माण जाल्या ॥ २९ ॥
 खाणी वाणी होती जाती। परंतु तैसीच आहे जगती ।
 ऐसे होती आणी जाती। उदंड प्राणी ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सृष्टीत्रिविधलक्षणनिरूपणनाम समास दुसरा ॥ २ ॥ २०.२

समास तिसरा : सूक्ष्मनामाभिधाननिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

मुळींहून सेवटवरी। विस्तार बोलिला नानापरी ।
 पुन्हा विवरत विरत माघारी। वृत्ति न्यावी ॥ १ ॥
 च्यारी खाणी च्यारी वाणी। चौऱ्यासी लक्ष जीवयोनी ।
 नाना प्रकारीचे प्राणी। जन्मास येती ॥ २ ॥
 अवघे होती पृथ्वीपासूनी। पृथ्वीमधें जाती नासोनी ।
 अनेक येती जाती परी अवनी। तैसीच आहे ॥ ३ ॥
 ऐसें हें सेंड्याकडिल खांड। दुसरें भूतांचें बंड ।
 तिसरें नामाभिधानें उदंड। सूक्ष्मरूपें ॥ ४ ॥
 स्थूळ अवघें सांडून द्यावें। सूक्ष्मरूपें वोळखावें ।
 गुणापासून पाहिलेच पाहावें। सूक्ष्मदृष्टीं ॥ ५ ॥
 गुणाचीं रूपें जाणिव नेणीव। पाहिलाच पाहावा अभिप्राव ।
 सूक्ष्मदृष्टीचें लाघव। येथून पुढें ॥ ६ ॥
 शुद्ध नेणीव तमोगुण। शुद्ध जाणीव सत्त्वगुण ।
 जाणीवनेणीव रजोगुण। मिश्रित चालिला ॥ ७ ॥
 त्रिगुणाचीं रूपें ऐसीं। कळों लागलीं अपैसीं ।
 गुणापुढील कर्दमासी। गुणक्षोभिणी बोलिजे ॥ ८ ॥
 रज तम आणि सत्त्व। तिहींचें जेथें गूढत्व ।
 तें जाणिजे महत्तत्त्व। कर्दमरूप ॥ ९ ॥
 प्रकृती पुरुष शिवशक्ति। अर्धनारीनटेश्वर म्हणती ।
 परी याची स्वरूपस्थिती। कर्दमरूप ॥ १० ॥
 सूक्ष्मरूपें गुणसौम्य। त्यास बोलिजे गुणसाम्य ।
 तैसेंचि चैतन्य अगम्य। सूक्ष्मरूपी ॥ ११ ॥
 बहुजिनसी मूळमाया। माहांकारण ब्रह्मांडीची काया ।
 ऐसिया सूक्ष्म अन्वया। पाहिलेंचि पाहावें ॥ १२ ॥
 च्यारी खाणी पांच भूतें। चौदा सूक्ष्म संकेतें ।
 काये पाहणें तें येथें। शोधून पाहावें ॥ १३ ॥
 आहाच पाहातां कळेना। गरज केल्यां समजेना ।
 नाना प्रकारीं जनाच्या मना। संदेह पडती ॥ १४ ॥
 चौदा पांच येकोणीस। येकोणीस च्यारी तेविस ।

यांमधें मूळ चतुर्दश। पाहिलेंचि पाहावें ॥ १५ ॥
जो विवरोन समजला। तेथें संदेह नाही उरला ।
समजल्याविण जो गल्बला। तो निरर्थक ॥ १६ ॥
सकळ सृष्टीचें बीज। मूळमायेंत असे सहज ।
अवघें समजतां सज्ज। परमार्थ होतो ॥ १७ ॥
समजलें माणूस चावळेना। निश्चय अनुमान धरीना ।
सावळगोंदा करीना। परमार्थ कदा ॥ १८ ॥
शब्दातीत बोलतां आलें। त्यास वाच्यांश बोलिलें ।
शुद्ध लक्ष्यांश लक्षिलें। पाहिजे विवेकें ॥ १९ ॥
पूर्वपक्ष म्हणजे माया। सिद्धांतें जाये विलया ।
माया नस्तां मग तया। काये म्हणावें ॥ २० ॥
अन्वये आणी वीतरेक। हा पूर्वपक्षाचा विवेक ।
सिद्धांत म्हणजे शुद्ध येक। दुसरें नाही ॥ २१ ॥
अधोमुखें भेद वाढतो। ऊर्ध्वमुखें भेद तुटतो ।
निःसंगपणें निर्गुणी तो। माहायोगी ॥ २२ ॥
माया मिथ्या ऐसी कळली। तरी मग भीड कां लागली ।
मायेचें भिडेनें घसरली। स्वरूपस्थिती ॥ २३ ॥
लटके मायेनें दपटावें। सत्य परब्रह्म सांडावें ।
मुख्य निश्चयें हिंडावें। कासयासी ॥ २४ ॥
पृथ्वीमधें बहुत जन। त्यामधें असती सज्जन ।
परी साधूस वोळखतो कोण। साधुवेगळा ॥ २५ ॥
म्हणौन संसार सांडावा। मग साधूचा शोध घ्यावा ।
फिरफिरों ठाई पाडावा। साधुजन ॥ २६ ॥
उदंड हुडकावे संत। सांपडे प्रचितीचा महंत ।
प्रचितीविण स्वहित। होणार नाही ॥ २७ ॥
प्रपंच अथवा परमार्थ। प्रचितीविण अवघें वेर्थ ।
प्रत्ययेज्ञानी तो समर्थ। सकळांमध्ये ॥ २८ ॥
रात्रंदिवस पाहावा अर्थ। अर्थ पाहेल तो समर्थ ।
परलोकीच निजस्वार्थ। तेथेंचि घडे ॥ २९ ॥
म्हणौन पाहिलेंचि पाहावें। आणि शोधिलेंचि शोधावें ।
अवघें कळतां स्वभावं। संदेह तुटती ॥ ३० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
सूक्ष्मनामाभिधाननिरूपणनाम समास तिसरा ॥ ३ ॥ २०.३

समास चौथा : आत्मानिरूपण
॥ श्रीराम ॥

सकळ जनास प्रार्थना। उगेंच उदास करावेंना ।
निरूपण आणावें मना। प्रत्ययाचें ॥ १ ॥
प्रत्यये राहिला येकेकडे। आपण धांवतो भलतेकडे ।
तरी सारासाराचे निवाडे। कैसे होती ॥ २ ॥
उगिच पाहातां सृष्टी। गल्बला दिसतो दृष्टी ।
परी ते राजसत्तेची गोष्टी। वेगळीच ॥ ३ ॥
पृथ्वीमधें जितुकी शरीरें। तितुकीं भगवंताचीं घरें ।
नाना सुखें येणें द्वारें। प्राप्त होती ॥ ४ ॥

त्याचा महिमा कळेल कोणाला। माता वांटून कृपाळु जाला ।
प्रत्यक्ष जगदीश जगाला। रक्षितसे ॥ ५ ॥
सत्त पृथ्वीमधें वांटली। जेथें तेथें विभागली ।
कळें सृष्टि चालिली। भगवंताचे ॥ ६ ॥
मूळ जाणत्या पुरुषाची सत्ता। शरीरीं विभागली तत्वता ।
सकळ कळा चातुर्यता। तेथें वसे ॥ ७ ॥
सकळ पुराचा ईश। जगामध्ये तो जगदीश ।
नाना शरीरीं सावकास। करूं लागे ॥ ८ ॥
पाहातां सृष्टिची रचना। ते येकाचेन चालेना ।
येकचि चालवी नाना। देह धरुनी ॥ ९ ॥
नाहीं उंच नीच विचारिलें। नाही बरें वाईट पाहिले ।
कार्ये चालों ऐसें जालें। भगवंतासी ॥ १० ॥
किंवा नेणणें आडवें केलें। किंवा अभ्यासीं घातलें ।
हें कैसें कैसें केलें। त्याचा तोचि जाणे ॥ ११ ॥
जगदांतरीं अनुसंधान। बरें पाहाणें हेंचि ध्यान ।
ध्यान आणी तें ज्ञान। येकरूप ॥ १२ ॥
प्राणी संसारास आला। कांहीं येक शाहाणा जाला ।
मग तो विवरों लागला। भूमंडळीं ॥ १३ ॥
प्रगट रामाचें निशाण। आत्माराम ज्ञानघन ।
विश्वंभर विद्यमान। भाग्यें कळे ॥ १४ ॥
उपासना धुंडून वासना धरिली। तरी ते लांबतचि गेली ।
महिमा न कळे बोलिली। येथार्थ आहे ॥ १५ ॥
द्रष्टा म्हणजे पाहाता। साक्षी म्हणजे जाणता ।
अनंतरूपी अनंता। वोळखावें ॥ १६ ॥
संगती असावी भल्यांची। धाटी कथा निरूपणाची ।
कांहीं येक मनाची। विश्रांती आहे ॥ १७ ॥
त्याहिमधें प्रत्ययेज्ञान। जाळून टाकिला अनुमान ।
प्रचितीविण समाधान। पाविजेल कैचें ॥ १८ ॥
मूळसंकल्प तो हरिसंकल्प। मूळमायेमधील साक्षेप ।
जगदांतरीं तेंचि रूप। देखिजेतें ॥ १९ ॥
उपासना ज्ञानस्वरूप। ज्ञानी चौथा देह आरोप ।
याकारणें सर्व संकल्प। सोडून द्यावा ॥ २० ॥
पुढें परब्रह्म विशाळ। गगनासारिखें पोकळ ।
घन पातळ कोमळ। काये म्हणावें ॥ २१ ॥
उपासना म्हणजे ज्ञान। ज्ञानें पाविजे निरंजन ।
योगियांचें समाधान। येणें रितीं ॥ २२ ॥
विचार नेहटूनसा पाहे। तरी उपासना आपणचि आहे ।
येक जाये एक आहे। देह धरुनी ॥ २३ ॥
अखंड ऐसी घालमेली। पूर्वापार होत गेली ।
आतां हि तैसीच चालिली। उत्पत्ति स्थिती ॥ २४ ॥
बनावरी बनचरांची सत्ता। जळावरी जळचरांची सत्ता ।
भूमंडळीं भूपाळां समस्तां। येणेंचि न्यायें ॥ २५ ॥
सामर्थ्य आहे चळवळेचें। जो जो करील तयाचें ।

परंतु येथें भगवंताचें । अधिष्ठान पाहिजे ॥ २६ ॥
कर्ता जगदीश हें तों खरें । परी विभाग आला पृथकाकारें ।
तेथें अहंतेचें काविरें । बाधिजेना ॥ २७ ॥
हरिदाता हरिभोक्ता । ऐसें चालतें तत्वता ।
ये गोष्टीचा आतां । विचार पाहावा ॥ २८ ॥
सकळ कर्ता परमेश्वर । आपला माइक विचार ।
जैसें कळेल तैसें करूं । जगदांतरे ॥ २९ ॥
देवायेवढें चपळ नाही । ब्रह्मायेवढें निश्चळ नाही ।
पाइरी चढोन पाहीं । मूळपरियंत ॥ ३० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मानिरूपणनाम समास चौथा ॥ ४ ॥ २०.४

समास पांचवा : चत्वारजिन्नसनिरूपण
॥ श्रीराम ॥

येथून पाहातां तेथवरी । चत्वार जीनस अवधारी ।
येक चौदा पांच च्यारी । ऐसें आहे ॥ १ ॥
परब्रह्म सकळांहून वेगळें । परब्रह्म सकळांहून आगळें ।
नाना कल्पनेनिराळें । परब्रह्म तें ॥ २ ॥
परब्रह्माचा विचार । नाना कल्पनेहून पर ।
निर्मळ निश्चळ निर्विकार । असंड आहे ॥ ३ ॥
परब्रह्मास कांहींच तुळेना । हा येक मुख्य जिनसाना ।
दुसरा जिनस नाना कल्पना । मूळमाया ॥ ४ ॥
नाना सूक्ष्मरूप । सूक्ष्म आणि कर्दमरूप ।
मुळीच्या संकल्पाचा आरोप । मूळमाया ॥ ५ ॥
हरिसंकल्प मुळीचा । आत्माराम सकळांचा ।
संकेत नामाभिधानाचा । येणें प्रकारें ॥ ६ ॥
निश्चळीं चंचळ चेतलें । म्हणौनि चैतन्य बोलिलें ।
गुणसामानत्वें जालें । गुणसाम्य ऐसें ॥ ७ ॥
अर्धनारीनटेश्वर । तोचि शङ्गुणेश्वर ।
प्रकृतिपुरुषाचा विचार । शिवशक्ती ॥ ८ ॥
सुद्वसत्वगुणाची मांडणी । अर्धमात्रा गुणक्षोभिणी ।
पुढें तिही गुणांची करणी । प्रगट जाली ॥ ९ ॥
मन माया अंतरात्मा । चौदा जिनसांची सीमा ।
विद्यमान ज्ञानात्मा । इतुके ठाई ॥ १० ॥
ऐसा दुसरा जिनस । अभिधानें चतुर्दश ।
आतां तिसरा जिनस । पंचमाहाभूतें ॥ ११ ॥
येथें पाहातां जाणीव थोडी । आदिअंत हे रोकडी ।
खाणी निरोपिल्या तांतडी । तो चौथा जिनस ॥ १२ ॥
च्यारी खाणी अनंत प्राणी । जाणीवेची जाली दाटणी ।
च्यारी जिनस येथूनी । संपूर्ण जाले ॥ १३ ॥
बीज थोडें पेरिजेतें । पुढें त्याचें उदंड होतें ।
तैसें जालें आत्मयातें । खाणी वाणी प्रगटतां ॥ १४ ॥
ऐसी सत्ता प्रबळली । थोडे सत्तेचि उदंड जाली ।
मनुष्यवेधें सृष्टी भोगिली । नान प्रकारें ॥ १५ ॥

प्राणी मारून स्वापद पळे । वरकड त्यास काये कळे ।
नाना भोग तो निवळे । मनुष्यदेहीं ॥ १६ ॥
नाना शब्द नाना स्पर्श । नाना रूप नाना रस ।
नाना गंध ते विशेष । नरदेह जाणे ॥ १७ ॥
अमोत्य रत्नें नाना वस्त्रें । नाना यानें नाना शस्त्रें ।
नाना विद्या कळा शास्त्रें । नरदेह जाणे ॥ १८ ॥
पृथ्वी सत्तेनें व्यापिली । स्थळोस्थळीं आटोपिली ।
नाना विद्या कळा केली । नाना धारणा ॥ १९ ॥
दृश्य अवघेंचि पाहावें । स्थानमान सांभाळावें ।
सारासार विचारावें । नरदेहे जालियां ॥ २० ॥
येहलोक आणी परलोक । नाना प्रकारींचा विवेक ।
विवेक आणी अविवेक । मनुष्य जाणे ॥ २१ ॥
नाना पिंडीं ब्रह्मांडरचना । नाना मुळीची कल्पना ।
नाना प्रकारीं धारणा । मनुष्य जाणे ॥ २२ ॥
अष्टभोग नवरस । नाना प्रकारींचा विळास ।
वाच्यांश लक्ष्यांश सारांश । मनुष्य जाणे ॥ २३ ॥
मनुष्यें सकळांस आळिलें । त्या मनुष्यास देवें पाळिलें ।
ऐसें हें अवघें कळलें । नरदेहयोगें ॥ २४ ॥
नरदेह परम दुल्लभ । येणें घडे अलभ्य लाभ ।
दुल्लभ तें सुल्लभ । होत आहे ॥ २५ ॥
वरकड देहे हें काबाड । नरदेह मोठें घबाड ।
परंतु पाहिजे जाड । विवेकरचना ॥ २६ ॥
येथें जेणें आळस केला । तो सर्वस्वें बुडाला ।
देव नाही वोळखिला । विवेकबळें ॥ २७ ॥
नर तोचि नारायेण । जरी प्रत्ययें करी श्रवण ।
मननशीळ अंतःकर्ण । सर्वकाळ ॥ २८ ॥
जेणें स्वयेंचि पोहावें । त्यास कासेस नलगे लागावें ।
स्वतंत्रपणें शोधावें । सकळ कांहीं ॥ २९ ॥
सकळ शोधून राहिला । संदेह कैचा तयाला ।
पुढें विचार कैसा जाला । त्याचा तोचि जाणे ॥ ३० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
चत्वारजिनसनाम समास पांचवा ॥ ५ ॥ २०.५

समास सहावा : आत्मागुणनिरूपण
॥ श्रीराम ॥

पाहों जातां भूमंडळ । ठाई ठाई आहे जळ ।
कित्तेक तें निर्मळ माळ । जळेंविण पृथ्वी ॥ १ ॥
तैसें दृश्य विस्तारलें । कांहींयेक जाणिवेनें शोभलें ।
जाणीवरहित उरलें । कीतीयेक दृश्य ॥ २ ॥
च्यारी खाणी च्यारी वाणी । चौन्यासी लक्ष जीवयोनी ।
शास्त्रीं अवघें नेमुनी । बोलिलें असे ॥ ३ ॥

॥ श्लोक ॥

जलजा नवलक्षाश्च दशलक्षाश्च पक्षिणः ।

कृमयो रुद्रलक्षाश्च विंशल्लक्षा गवादयः ॥
स्थावरा स्त्रिंशल्लक्षाश्च चतुर्लक्षाश्च मानवाः ।
पापपुण्यं समं कृत्वा नरयोनिषु जायते ॥

मनुष्ये च्यारी लक्ष । पशु वीस लक्ष ।
क्रिम आक्रा लक्ष । बोलिलें शास्त्री ॥ ४ ॥
दाहा लक्ष ते खेचर । नव लक्ष जळचर ।
तीस लक्ष स्थावर । बोलिलें शास्त्री ॥ ५ ॥
ऐसी चौऱ्यासी लक्ष योनी । जितुका तितुका जाणता प्राणी ।
अनंत देह्याची मांडणी । मर्यादा कैंची ॥ ६ ॥
अनंत प्राणी होत जाती । त्यांचें अधिष्ठान जगती ।
जगतीवेगळी स्थिती । त्यास कैंची ॥ ७ ॥
पुढें पाहातां पंचभूतें । पावलीं पष्टदशेतें ।
कोणी विद्यमान कोणी तें । उगीच असती ॥ ८ ॥
अंतरात्म्याची वोळखण । तेचि जेथें चपळपण ।
जाणीवेचें अधिष्ठान । सावध ऐका ॥ ९ ॥
सुखदुख जाणता जीव । तैसाचि जाणावा सद शिव ।
अंतःकर्णपंचक अपूर्व । अंश आत्मयाचा ॥ १० ॥
स्थुळीं आकाशाचे गुण । अंश आत्मयाचे जाण ।
सत्व रज तमोगुण । गुण आत्मयाचे ॥ ११ ॥
नाना चाळणा नाना धृती । नवविधा भक्ति चतुर्विधा मुक्ती ।
अलिप्तपण सहजस्थिती । गुण आत्मयाचे ॥ १२ ॥
द्रष्टा साक्षी ज्ञानघन । सत्ता चैतन्य पुरातन ।
श्रवण मनन विवरण । गुण आत्मयाचे ॥ १३ ॥
दृश्य द्रष्टा दर्शन । ध्येय ध्याता ध्यान ।
ज्ञेय ज्ञाता ज्ञान । गुण आत्मयाचे ॥ १४ ॥
वेदशास्त्रपुराणार्थ । गुप्त चालिला परमार्थ ।
सर्वज्ञपणें समर्थ । गुण आत्मयाचे ॥ १५ ॥
बद्ध मुमुक्षु साधक सिद्ध । विचार पाहाणें शुद्ध ।
बोध आणी प्रबोध । गुण आत्मयाचे ॥ १६ ॥
जागृति स्वप्न सुषुप्ति तुर्या । प्रकृतिपुरुष मूळमाया ।
पिंड ब्रह्मांड अष्टकाया । गुण आत्मयाचे ॥ १७ ॥
परमात्मा आणि परमेश्वरी । जगदात्मा आणीई जगदेश्वरी ।
महेश आणी माहेश्वरी । गुण आत्मयाचे ॥ १८ ॥
सूक्ष्म जितुकें नामरूप । तितुकें आत्मयाचें स्वरूप ।
संकेतनामाभिधानें अमूप । सीमा नाही ॥ १९ ॥
आदिशक्ती शिवशक्ती । मुख्य मूळमाया सर्वशक्ती ।
नाना जीनस उत्पती स्थिती । तितुके गुण आत्मयाचे ॥ २० ॥
पूर्वपक्ष आणी सिद्धांत । गाणें वाजवणें संगीत ।
नाना विद्या अद्भुत । गुण आत्मयाचे ॥ २१ ॥
ज्ञान अज्ञान विपरीतज्ञान । असद्वृत्ति सद्वृत्ति जाण ।
ज्ञेप्तिमात्र अलिप्तपण । गुण आत्मयाचे ॥ २२ ॥
पिंड ब्रह्मांड तत्वज्ञाडा । नाना तत्वांचा निवाडा ।

विचार पाहाणें उघडा । गुण आत्मयाचे ॥ २३ ॥
नाना ध्यानें अनुसंधानें । नाना स्थिति नाना ज्ञानें ।
अनन्य आत्मनिवेदनें । गुण आत्मयाचे ॥ २४ ॥
तेतीस कोटी सुरवर । आद्यासी सहश्र ऋषेश्वर ।
भूत खेचर अपार । गुण आत्मयाचे ॥ २५ ॥
भूतावळी औट कोटी । च्यामुंडा छपन्न कोटी ।
कात्यायेणी नव कोटी । गुण आत्मयाचे ॥ २६ ॥
चंद्र सूर्य तारामंडळें । नाना नक्षत्रे ग्रहमंडळें ।
शेष कूर्म मेघमंडळें । गुण आत्मयाचे ॥ २७ ॥
देव दानव मानव । नाना प्रकारीचे जीव ।
पाहातां सकळ भावाभाव । गुण आत्मयाचे ॥ २८ ॥
आत्मयाचे नाना गुण । ब्रह्म निर्विकार निर्गुण ।
जाणणें येकदेसी पूर्ण । गुण आत्मयाचे ॥ २९ ॥
आत्मरामउपासना । तेणें पावले निरंजना ।
निसंदेहे अनुष्ठना । ठावचि नाही ॥ ३० ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मागुणनिरूपणनाम समास सहावा ॥ ६ ॥ २०.६

समास सातवा : आत्मानिरूपण
॥ श्रीराम ॥

अनुर्वाच्य समाधान जालें । तें पाहिजे बोलिलें ।
बोलिल्यासाठीं समाधान गेलें । हें तों घडेना ॥ १ ॥
कांहीं सांडावें लागत नाही । कांहीं मांडावें लागत नाही ।
येक विचार शोधून पाहीं । म्हणिजे कळे ॥ २ ॥
मुख्य कासीविश्वेश्वर । श्वेतबंद रामेश्वर ।
मलकार्जुन भीमाशंकर । गुण आत्मयाचे ॥ ३ ॥
जैसीं मुख्य बारा लिंगें । यावेगळीं अनंत लिंगें ।
प्रचित जाणिजेत जगें । गुण आत्मयाचे ॥ ४ ॥
भूमंडळीं अनंत शक्ति । नाना साक्षात्कार चमत्कार होती ।
नाना देवांच्या सामर्थ्यमूर्ती । गुण आत्मयाचे ॥ ५ ॥
नाना सिद्धांचीं सामर्थ्ये । नाना मंत्रांचीं सामर्थ्ये ।
नानामोहरेवल्लींत सामर्थ्ये । गुण आत्मयाचे ॥ ६ ॥
नाना तीर्थांचीं सामर्थ्ये । नाना क्षेत्रांचीं सामर्थ्ये ।
नाना भूमंडळीं सामर्थ्ये । गुण आत्मयाचे ॥ ७ ॥
जितुके कांहीं उत्तम गुण । तितुके आत्मयाचें लक्षण ।
बरें वाईट तितुके जाण । आत्म्याचकरितां ॥ ८ ॥
शुद्ध आत्मा उत्तम गुणी । सबळ आत्मा अवलक्षणी ।
बरी वाईट आवधी करणी । आत्मयाची ॥ ९ ॥
नाना साभिमान धरणें । नाना प्रतिसृष्टी करणें ।
नाना श्रापउश्रापलक्षणें आत्मयाचेनी ॥ १० ॥
पिंडाचा बरा शोध घ्यावा । तत्वांचा पिंड शोधावा ।
तत्वे शोधितां पिंड आघवा । कळों येतो ॥ ११ ॥
जड देह भूतांचा । चंचळ गुण आत्मयाचा ।
निश्चळ ब्रह्मावेगळा ठाव कैचा । जेथें तेथें ॥ १२ ॥

निश्चळ चंचळ आणी जड । पिंडीं करावा निवाड ।
 प्रत्ययवेगळें जाड । बोलणें नाही ॥ १३ ॥
 पिंडामधून आत्मा जातो । तेव्हां निवाडा कळों येतो ।
 देहे जड हा पडतो । देखतदेखतां ॥ १४ ॥
 जड तितुकें पडिलें । चंचळ तितुकें निघोनी गेलें ।
 जडचंचळाचें रूप आलें । प्रत्ययासी ॥ १५ ॥
 निश्चळ आहे सकळां ठाई । हें तों पाहाणें नलगे कांहीं ।
 गुणविकार तेथें नाही । निश्चळासी ॥ १६ ॥
 जैसैं पिंड तैसैं ब्रह्मांड । विचार दिसतो उघड ।
 जड चंचळ जातां जाड । परब्रह्मचि आहे ॥ १७ ॥
 माहांभूतांचा खंबीर केला । आत्मा घालून पुतळा जाला ।
 चालिला सृष्टीचा गल्बला । येणें रितीं ॥ १८ ॥
 आत्मा माया विकार करी । आळ घालिती ब्रह्मावरी ।
 प्रत्ययें सकळ कांहीं विवरी । तोचि भला ॥ १९ ॥
 ब्रह्म व्यापक अखंड । वरकड व्यापकता खंड ।
 शोधून पाहातं जड । कांहींच नाही ॥ २० ॥
 गगनासी खंडता नये । गगनाचें नासेल काये ।
 जरी जाला माहांप्रळये । सृष्टीसंव्हार ॥ २१ ॥
 जें संव्हारामध्ये सापडले । तें सहजचि नासिवंत जालें ।
 जाणते लोकी उगविलें । पाहिजे कोडें ॥ २२ ॥
 न कळतां वाटे कोडें । कळतां आवघें दिसें उघडें ।
 म्हणोनी येकांती निवाडे । विचार पाहावा ॥ २३ ॥
 मिळता प्रत्ययाचे संत । येकांपरीस येकांत ।
 केली पाहिजे सावचित । नाना चर्चा ॥ २४ ॥
 पाहिल्यावेगळें कळत नाही । कळतां कळतां संदेह नाही ।
 विवेक पाहातां कोठेंचि नाही । मायाजाळ ॥ २५ ॥
 गगनीं आभाळ आलें । मागुती सर्वेचि उडालें ।
 आत्म्याकरितां दृश्य जालें । उडेल तैसैं ॥ २६ ॥
 मुळापासून सेवटवरी । विवेकी विवेकें विवरी ।
 तोचि निश्चय थावरी । चळेना ऐसा ॥ २७ ॥
 वरकड निश्चय अनुमानाचे । अनुमानें बोलतां काये वेंचे ।
 जाणते पुरुष प्रचितीचे । ते तों मानीतना ॥ २८ ॥
 उगेंच बोलणें अनुमानाचें । अनुमानाचें कोण्या कामाचें ।
 येथें सगट विचाराचें । काम नाही ॥ २९ ॥
 सगट विचार तो अविचार । कित्येक म्हणती येकंकार ।
 येकंकार भ्रष्टाकार । करूं नये ॥ ३० ॥
 कृत्रिम अवघें सांडावें । कांहीं येक शुद्ध घ्यावें ।
 जाणजाणों निवडावें । सारासार ॥ ३१ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 आत्मानिरूपणनाम समास सतवा ॥ ७ ॥ २०.७

समास आठवा : देहेक्षेत्रनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥
 विधीप्रपंचतरु वाढला । वाढतां वाढतां विस्तीर्ण जाला ।

फळें येतां विश्रांती पावला । बहुत गुणी ॥ १ ॥
 नाना फळें रसाळें लागलीं । नाना जिनसी गोडीस आलीं ।
 गोडी पाहावया निर्माण केलीं । नाना शरीरें ॥ २ ॥
 निर्माण जाले उत्तम विषये । शरीरेंविण भोगितां नये ।
 म्हणोनी निर्मिला उपाये । नाना शरीरें ॥ ३ ॥
 ज्ञानइंद्रियें निर्माण केलीं । भिन्न भिन्न गुणांची निर्मिलीं ।
 येका शरीरासी लागलीं । परी वेगळालीं ॥ ४ ॥
 श्रोत्रइंद्रिई शब्द पडिला । त्याचा भेद पाहिजे कळला ।
 ऐसा उपाये निर्माण केला । इंद्रियांमधें ॥ ५ ॥
 त्वचेइंद्रियें सीतोष्ण भासे । चक्षुइंद्रियें सकळ दिसे ।
 इंद्रियांमधें गुण ऐसे । वेगळाले ॥ ६ ॥
 जिव्हेमधें रस चाखणें । घ्राणामधें परिमळ घेणें ।
 इंद्रियांमधें वेगळाल्या गुणें । भेद केले ॥ ७ ॥
 वायोपंचकी अंतःकर्णपंचक । मिसळोनि फिरे निशंक ।
 ज्ञानइंद्रियें कर्मइंद्रियें सकळिक । सावकास पाहे ॥ ८ ॥
 कर्मइंद्रियें लागवेगीं । जीव भोगीं विषयांलागीं ।
 ऐसा हा उपाये जगीं । ईश्वरें केला ॥ ९ ॥
 निषय निर्माण जाले बरवे । शरीरेंविण कैसें भोगावे ।
 नाना शरीराचे गोवे । याकारणें ॥ १० ॥
 अस्तीमांशाचे शरीर । त्यामधें गुणप्रकार ।
 शरीरासारिखें यंत्र । आणीक नाही ॥ ११ ॥
 ऐसी शरीरें निर्माण केलीं । विषयभोगें वाढविलीं ।
 लाहानथोर निर्माण जालीं । येणें प्रकारें ॥ १२ ॥
 अस्तीमांशांचीं शरीरें । निर्माण केली जगदेश्वरें ।
 विवेकें गुणविचारें । करूनियां ॥ १३ ॥
 अस्तिमौशाचा पुतळा । जेणें ज्ञानें सकळ कळा ।
 शरीरभेद वेगळा । ठाई ठाई ॥ १४ ॥
 तो भेद कार्याकारण । त्याचा उदंड आहे गुण ।
 सकळ तीक्ष्ण बुद्धीविण । काये कळे ॥ १५ ॥
 सकळ करणें ईश्वराला । म्हणोनी भेद निर्माण जाला ।
 ऊर्धमुख होतां भेदाला । ठाव कैचा ॥ १६ ॥
 सृष्टिकर्णी आगत्य भेद । संव्हारें सहजचि अभेद ।
 भेद अभेद हा संवाद । मायागुणें ॥ १७ ॥
 मायेमधें अंतरात्मा । नकळे त्याचा महिमा ।
 जाला चतुर्मुख ब्रह्मा । तोहि संदेहीं पडे ॥ १८ ॥
 पीळ पेंच कडोविकडीं । तर्क तीक्ष्ण घडीनें घडी ।
 मनासी होये तांतडी । विवरण करितां ॥ १९ ॥
 आत्मत्वे लागतें सकळ कांहीं । निरंजनी हे कांहींच नाहीं ।
 येकांतकाळीं समजोन पाहीं । म्हणजे बरें ॥ २० ॥
 देहे सामर्थ्यानुसार । सकळ करी जगदेश्वर ।
 थोर सामर्थ्ये अवतार । बोलिजेती ॥ २१ ॥
 शेष कूर्म वन्हाव जाले । येवढे देहे विशाळ धरिले ।
 तेणें करितां रचना चाले । सकळ सृष्टीची ॥ २२ ॥

ईश्वरें केवदें सूत्र केलें। सूर्यबिंब धावाया लाविलें ।
 धुकटाकरवीं धरविलें। अगाध पाणी ॥ २३ ॥
 पर्वताऐसे ढग उचलिते। सूर्यबिंबासी अछ्यादिति ।
 तेथें सर्वेचि वायोची गती। प्रगट होये ॥ २४ ॥
 झिडकझिडकुं धावे वारा। जैसा काळाचा म्हणियारा ।
 ढग मारुनी दिनकरा। मोकळे करी ॥ २५ ॥
 बैसती विजांचे तडाखे। प्राणीमात्र अवचिता धाके ।
 गगन कडकडून तडके। स्थळांवरी ॥ २६ ॥
 येहलोकासी येक वर्म केलें। महद्भूतें महद्भूत आळिलें ।
 सकळां समभागें चालिलें। सृष्टिरचनेसी ॥ २७ ॥
 ऐसे अनंत भेद आत्मयाचे। सकळ जाणती ऐसे कैचें ।
 विवरतां विवरतां मनाचे। फडके होती ॥ २८ ॥
 ऐसी माझी उपासना। उपासकी आणावी मना ।
 अगाध महिमा चतुरानना। काये कळे ॥ २९ ॥
 आवाहन विसर्जन। हें चि भजनाचें लक्षण ।
 सकळ जाणती सज्जन। मी काय सांगों ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 देहेक्षेत्रनिरूपणनाम समास आठवा ॥ ८ ॥ २०.८

समास नववा : सूक्ष्मनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

मृतिकापूजन करावें। आणी सर्वेचि विसर्जावें ।
 हें मानेना स्वभावें। अंतःकर्णासी ॥ १ ॥
 देव पूजावा आणी टाकावा। हें प्रशस्त न वटे जीवा ।
 याचा विचार पाहावा। अंतर्यामी ॥ २ ॥
 देव करिजे ऐसा नाही। देव टाकिजे ऐसा नाही ।
 म्हणोनि याचा कांहीं। विचार पाहावा ॥ ३ ॥
 देव नाना शरीरें धरितो। धरुनी मागुती सोडितो ।
 तरी तो देव कैसा आहे तो। विवेकें वोळखावा ॥ ४ ॥
 नाना साधनें निरूपणें। देव शोधायाकारणें ।
 सकळ आपुले अंतःकर्णें। समजलें पाहिजे ॥ ५ ॥
 ब्रह्मज्ञाचा उपाये। समजल्याविण देतां नये ।
 पदार्थ आहे मा घे जाये। ऐसें म्हणावें ॥ ६ ॥
 सगट लोकांचे अंतरींचा भाव। मज प्रतक्ष भेटवावा देव ।
 परंतु विवेकाचा उपाव। वेगळाचि आहे ॥ ७ ॥
 विचार पाहातां तगेना। त्यास देव ऐसें म्हणावेना ।
 परंतु जन राहेना। काये करावें ॥ ८ ॥
 थोर लोक मरोनि जाती। त्यांच्या सुरता करुनी पाहाती ।
 तैसीच आहे हेहि गती। उपासनेची ॥ ९ ॥
 थोर व्यापार टाकेना जनीं। म्हणोनि केली रखतवानी ।
 राजसंपदा तयाचेनी। प्राप्त कैची ॥ १० ॥
 म्हणोनि जितुका भोळा भाव। तितुका अज्ञानाचा स्वभाव ।
 अज्ञानें तरी देवाधिदेव। पाविजेल कैचा ॥ ११ ॥
 अज्ञासी ज्ञान न माने। ज्ञात्यास अनुमान न माने ।

म्हणोनि सिद्धांचिये खुणें। पावलें पाहिजे ॥ १२ ॥
 माया सांडून मुळास जावें। तरीच समाधान पावावें ।
 ऐसें न होतां भरंगळावें। भलतीकडे ॥ १३ ॥
 माया उलंघायाकारणें। देवासी नाना उपाय करणें ।
 अध्यात्मश्रवणपथेंचि जाणें। प्रत्ययानें ॥ १४ ॥
 ऐसें न करितां लोकिकीं। अवधीच होते चुकामुकी ।
 स्थिति खरी आणि लटकी। ऐसी वोळखावी ॥ १५ ॥
 खोट्याचे वाटे जाऊं नये। खोट्याची संगती धरूं नये ।
 खोटें संग्रहीं करूं नये। कांहींयेक ॥ १६ ॥
 खोटें तें खोटेंचि खोटें। खण्यासी तगेनात बालटें ।
 मन अधोमुख उफराटें। केलें पाहिजे ॥ १७ ॥
 अध्यात्मश्रवण करीत जावें। म्हणजे सकळ कांहीं फावे ।
 नाना प्रकारीचे गोवे। तुटोनी जाती ॥ १८ ॥
 सूत गुंतलें तें उकलावें। तैसें मन उगवावें ।
 मानत मानत घालावें। मुळाकडे ॥ १९ ॥
 सकळ कांहीं कालवलें। त्या सकळाचें सकळ जालें ।
 शरीरी विभागले। सकळ कांहीं ॥ २० ॥
 काये तें येथेंचि पाहावें। कैसें तें येथेंचि शोधावें ।
 सूक्ष्माचीं चौदा नावें। येथेंचि समजावी ॥ २१ ॥
 निर्गुण निर्विकारी येक। तें सर्वां ठाई व्यापक ।
 देह्यामधें तें निष्कळंक। आहे कीं नाही ॥ २२ ॥
 मूळमाया संकल्परूप। तें अंतःकर्णाचें स्वरूप ।
 जड चेतवी चैतन्यरूप। तें हि शरीरी आहे ॥ २३ ॥
 समानगुण गुणसाम्य। सूक्ष्म विचार तो अगम्य ।
 सूक्ष्म साधु जाणते प्रणम्य। तया समस्तांसी ॥ २४ ॥
 द्विधा भासतें शरीर। वामांग दक्षिणांग विचार ।
 तोंचि अर्धनारीनटेश्वर। पिंडी वोळखावा ॥ २५ ॥
 तोचि प्रकृतिपुरुष जाणजे। शिवशक्ती वोळखिजे ।
 शडगुणईश्वर बोलिजे। तया कर्दमासी ॥ २६ ॥
 तयासीच म्हणजे महत्त्व। जेथें त्रिगुणाचें गूढत्व ।
 अर्धमात्रा शुद्धसत्व। गुणक्षोभिणा ॥ २७ ॥
 त्रिगुणें चालतें शरीर। प्रतक्ष दिसतो विचार ।
 मुळींच्या कर्दमाचें शरीर। ऐसें जाणावें ॥ २८ ॥
 मन माया आणि जीव। हाहि दिसतो स्वभाव ।
 चौदा नामांचा अभिप्राव। पिंडी पाहावा ॥ २९ ॥
 पिंड पडतां अवघेंचि जातें। परंतु परब्रह्म राहातें ।
 शाश्वत समजोन मग तें। दृढ धरावें ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सूक्ष्मनिरूपणनाम समास नववा ॥ ९ ॥ २०.९

समास दहावा : विमलब्रह्मनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

धरूं जातां धरितां न ये। टाकूं जातां टाकितां न ये ।
 जेथें तेथें आहेच आहे। परब्रह्म तें ॥ १ ॥

जिकडे तिकडे जेथें तेथें । विन्मुख होतां सन्मुख होतें ।
सन्मुखपण चुकेना तें । कांहीं केल्या ॥ २ ॥
बैसलें माणूस उठोन गेलें । तेथें आकाशचि राहिलें ।
आकाश चहुंकडे पाहिलें । तरी सन्मुखचि आहे ॥ ३ ॥
जिकडेतिकडे प्राणी पळोन जातें । तिकडे आकाशचि भोवतें ।
वळें आकाशाबाहेर । कैसें जावें ॥ ४ ॥
जिकडेतिकडे प्राणी पाहे । तिकडे तें सन्मुखचि आहे ।
समस्तांचें मस्तकीं राहे । माध्यानीं मातंड जैसा ॥ ५ ॥
परी तो आहे येकदेसी । दृष्टांत न घडे वस्तुसी ।
कांहीं येक चमत्कारासी । देउनी पाहिलें ॥ ६ ॥
नाना तीर्थे नाना देसीं । कष्टत जावें पाहाव्यासी ।
तैसें न लगे परब्रह्मासी । बैसलें ठाई ॥ ७ ॥
प्राणी बैसोनीच राहातां । अथवा बहुत पळोन जातां ।
परब्रह्म तें तत्वतां । समागमें ॥ ८ ॥
पक्षी अंतराळीं गेलां । भोवतें आकाशचि तयाला ।
तैसे ब्रह्म प्राणीयाला । व्यापून आहे ॥ ९ ॥
परब्रह्म पोकळ घनदाट । ब्रह्म सेवटाचा सेवट ।
ज्यासी त्यासी ब्रह्म नीट । सर्वकाळ ॥ १० ॥
दृश्या सबाहे अंतरीं । ब्रह्म दाटलें ब्रह्मांडोदरी ।
आरे त्या विमळाची सरी । कोणास द्यावी ॥ ११ ॥
वैकुण्ठकैळासस्वर्गलोकीं । इंद्रलोकीं चौदा लोकीं ।
पन्नगादिकपाताळलोकीं । तेथेंचि आहे ॥ १२ ॥
कासीपासून रामेश्वर । आवघें दाटलें अपार ।
परता परता पारावार । त्यास नाही ॥ १३ ॥
परब्रह्म तें येकलें । येकदांचि सकळांसी व्यापिले ।
सकळांस स्पर्शान राहिलें । सकळां ठाई ॥ १४ ॥
परब्रह्म पाउसें भिजेना । अथवा चिखलानें भरेना ।
पुरामधें परी वाहेना । पुरासमागमें ॥ १५ ॥
येकसरें सन्मुक विमुख । वाम सव्य दोहिकडे येक ।
आर्धऊर्ध प्राणी सकळीक । व्यापून आहे ॥ १६ ॥
आकाशाचा डोहो भरला । कदापी नाही उचंबळला ।
असंभाव्य पसरला । जिकडे तिकडे ॥ १७ ॥
येकजिनसि गगन उदास । जेथें नाही दृश्यभास ।
भासेविण निराभास । परब्रह्म जाणावें ॥ १८ ॥
संतसाधुमहानुभावां । देवदानवमानवां ।
ब्रह्म सकळांसी विसांवा । विश्रांतिठाव ॥ १९ ॥
कोणेकडे सेवटा जावें । कोणेकडे काये पाहावें ।
असंभाव्य तें नेमावें । काये म्हणोनी ॥ २० ॥
स्थूल नव्हे सूक्ष्म नव्हे । कांहीं येकासारिखें नव्हे ।
ज्ञानदृष्टीविण नव्हे समधान ॥ २१ ॥

पिंडब्रह्मांडनिरास । मग तें ब्रह्म निराभास ।
येथून तेथवरी अवकास । भकासरूप ॥ २२ ॥
ब्रह्म व्यापक हें तो खरें । दृश्य आहे तों हें उत्तरें ।
व्यापेविण कोण्या प्रकारें । व्यापक म्हणावें ॥ २३ ॥
ब्रह्मासी शब्दचि लागेना । कल्पना कल्पूं शकेना ।
कल्पनेतीत निरंजना । विवेकें वोळखावें ॥ २४ ॥
शुद्ध सार श्रवण । शुद्ध प्रत्ययाचें मनन ।
विज्ञानी पावतां उन्मन । सहजचि होतें ॥ २५ ॥
जालें साधनाचें फळ । संसार जाला सफळ ।
निर्गुण ब्रह्म तें निश्चळ । अंतरीं बिंबलें ॥ २६ ॥
हिसेब जाला मायेचा । जाला निवाडा तत्वांचा ।
साध्य होतां साधनाचा । ठाव नाही ॥ २७ ॥
स्वप्नीं जें जें देखिलें । तें तें जागृतीस उडालें ।
सहजचि अनुर्वाच्य जालें । बोलतां न ये ॥ २८ ॥
ऐसें हें विवेकें जाणावें । प्रत्ययें खुणेंसी बाणावें ।
जन्ममृत्याच्या नावें । सुन्याकार ॥ २९ ॥
भक्तांचेनि साभिमानें । कृपा केली दाशरथीनें ।
समर्थकृपेचीं वचनें । तो हा दासबोध ॥ ३० ॥
वीस दशक दासबोध । श्रवणद्वारें घेतां शोध ।
मनकर्त्यास विशद । परमार्थ होतो ॥ ३१ ॥
वीस दशक दोनीसें समास । साधकें पाहावें सावकास ।
विवरतं विशेषविशेष । कळों लागे ॥ ३२ ॥
ग्रंथाचें करावेंस्तवन । स्तवनाचें काये प्रयोजन ।
येथें प्रत्ययास कारण । प्रत्ययो पाहावा ॥ ३३ ॥
देहे तंव पांचा भूतांचा । कर्ता आत्मा तेथींचा ।
आणी कवित्वप्रकार मनुशाचा । काशावरुनी ॥ ३४ ॥
सकळ करणें जगदीशाचें । आणी कवित्वचि काय मानुशाचें ।
ऐशा अप्रमाण बोलण्याचें काये घावें ॥ ३५ ॥
सकळ देह्याचा झाडा केला । तत्वसमुदाव उडाला ।
तेथें कोण्या पदार्थाला । आपुलें म्हणावें ॥ ३६ ॥
ऐसीं हें विचाराचीं कामें । उगेंच भ्रमों नये भ्रमों ।
जगदेश्वरें अनुक्रमें । सकळ केलें ॥ ३७ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
विमळब्रह्मनिरूपणनाम समास दहावा ॥ १० ॥ २०.१०
॥ दशक विसावा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

<http://sanskritdocuments.org>